

ΑΛΗΘΕΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΣ

Πῶς νὰ μιλήσῃ κανεὶς γιὰ τὸν πραγματισμὸ ὕστερα ἀπὸ τὸν Οὐίλλιαμ Ντζέϊμς; * Καὶ τί θὰ ἠμπορούσαμε νὰ ποῦμε τὸ ὁποῖο νὰ μὴν εἰπώθηκε, καὶ πολὺ καλύτερα μάλιστα, στὸ δεινὸ καὶ χαριτωμένον βιβλίον τοῦ «Ὁ Πραγματισμός»; Θ' ἀποφεύγαμε νὰ λάβομε τὸ λόγον, ἂν ἡ σκέψις τοῦ Ντζέϊμς πολὺ συχνὰ δὲ στένευε, ἄλλαζε, εἴτε ψεύτιζε, μὲ τις ἐρμηνεῖες ποὺ τῆς δίνουν: πολλὰς ιδέες κυκλοφοροῦν, ποὺ φόβος εἶνε μήπως τρυπώσουν ἀνάμεσα τοῦ ἀναγνώστη καὶ τοῦ βιβλίου καὶ ρίξουν ἓνα τεχνιτὸ σκότος σ' ἓνα ἔργον ποὺ εἶνε αὐτὴ ἡ σαφήνεια.

Θὰ ἐννοοῦσε κανεὶς κακῶς τὸν πραγματισμὸ τοῦ Ντζέϊμς ἂν δὲν ἄρχιζε νὰ μεταβάλεῖ τὴν ιδέα ποὺ κοινῶς σχηματίζει κανεὶς γιὰ τὴν πραγματικότητα ἐν γένει. Ὁμιλοῦν γιὰ τὸν «κόσμον» καὶ ἡ λέξις αὐτὴ σύμφωνα μὲ τὴν ἐκδοχὴ τῆς δείχνει κατὰ τὸ ἀπλό, τοῦλάχιστον κάτι τὸ καλῶς συγκροτημένον. Λένε «τὸ σύμπαν» καὶ ἡ λέξις φέρνει στὴ σκέψιν μιὰ πιθανὴ ἐνοποίηση τῶν πραγμάτων. Ἡμπορεῖ νὰ εἶνε κανεὶς πνευματιστής, ὕλιστής, πανθεϊστής, ὅπως ἡμπορεῖ ν' ἀδιαφορεῖ γιὰ τὴ φιλοσοφία καὶ ὁ κοινὸς νοῦς νὰ τὸν ἱκανοποιεῖ: πάντοτε φαντάζεται κανεὶς πῶς μὲ μιὰ εἴτε μὲ πολλὰς ἀρχὰς θὰ ἐξηγοῦσε τὸ σύνολον τῶν ὕλικῶν καὶ ἠθικῶν πραγμάτων.

Ἡ διάνοια μας εἶνε ἐρωτεμένη μὲ τὴν ἀπλότητα. Ἐξοικονομεῖ προσπάθεια, καὶ θέλει νὰ βολεῖται ἡ φύσις μὲ τέτοιον τρόπο ὥστε νὰ μὴ ζητᾷ

ΣΗΜΕΙΩΣΗ. — Ἡ μελέτη αὐτὴ τοῦ γάλλου φιλοσόφου καὶ καθηγητῆ στοῦ Collège de France H. Bergson δημοσιεύτηκε ὡς εἰσαγωγὴ στὴν τελευταία, γαλλικὴ ἐκδοσὴ τοῦ ἔργου τοῦ Οὐίλλιαμ Ντζέϊμς «Ὁ Πραγματισμός», μεταφρασμένου ἀπὸ τὸν Le Brun, στὴ Βιβλιοθήκῃ τῆς Ἐπιστημονικῆς Φιλοσοφίας ποὺ διευθύνει ὁ Gustave Le Bon.

* Ὁ Οὐίλλιαμ Ντζέϊμς (William James), ἀμερικανὸς φιλόσοφος ἀπέθανε τὸν Αὐγουστο τοῦ 1910 στὸ Chocorna τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς, σὲ ἡλικία 68 χρονῶν. Ἦταν καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας στοῦ Πανεπιστήμιου τοῦ Harvard. Ἐγραψε πολλὰ βιβλία ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ κυριώτερα εἶνε: *The Principles of Psychology*, 1890. — *The varieties of religions experience*, 1902. — *The will to believe*. — *Pragmatism*, 1907 (ὁ τίτλος αὐτὸς δὲν εὐχαριστοῦσε τὸν συγγραφέα). — *Text-book of Psychology, Briefer Course*, 1908. — *A Pluralistic Universe*, 1909. — *The meaning of the truth*, 1909. — Ὑστερα ἀπὸ τὸν Emerson θεωρεῖται ὡς ὁ μεγαλύτερος ἀμερικανὸς φιλόσοφος. Ἀκολούθησε τὴν παράδοση τῶν μεγάλων Ἀγγλῶν ἐμπειρικῶν, τοῦ Bacon καὶ τοῦ Stuart Mill. Εἶνε ποτισμένος ἀπὸ ἀμερικανικὸ πνεῦμα καὶ ὅπως πολλοὶ ἄνθρωποι τῆς φυλῆς του συνδυάζει τὴν ἀκριβῆ ἀντίληψιν τῆς πραγματικότητος μὲ μιὰ τάσιν μυστικισμοῦ. Συνενώνει στὸν ἑαυτὸν του τὰ πρὸς δυνάτεια καὶ τὰ πρὸς λεπτὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀγγλοσαξωνικῆς μόρφωσης.

ἀπὸ μᾶς, γιὰ νὰ ζεῖ μέσα στὴ σκέψη, παρὰ τὴν πῶ μικρὴ δυνατὴ ποσότητα ἐργασίας. Δίνει λοιπὸν στὸν ἑαυτὸν τῆς ἀκριβῶς ὅ,τι χρειάζεται ἀπὸ στοιχεῖα εἴτε ἀπὸ ἀρχῆς γιὰ νὰ ξαναχτίσει μὲ αὐτὰ τὴν ἀπεριόριστη σειρὰ τῶν ἀντικειμένων καὶ τῶν γεγονότων.

Ἀντὶ ὅμως νὰ ξαναχτίσαμε ἰδεολογικὰ τὰ πράγματα γιὰ νὰ ἱκανοποιήσομε περισσότερο τὴ διάνοιά μας, παραδεχόμεστε ἀκριβῶς καὶ ἀπλῶς ὅ,τι ἡ πείρα μᾶς προσφέρει, θὰ σκεπτόμαστε καὶ θὰ ἐκφραζόμεστε ἴσως μ' ἓνα ἄλλο διαφορετικὸ τρόπο. Ἐνῶ ὁ λογισμὸς μας μὲ τὶς συνήθειες τῆς οἰκονομίας του παριστᾷ τ' ἀποτελέσματα ἀκριβῶς ἀνάλογα μὲ τὰ αἷτια τους, ἡ φύση ποὺ εἶνε σπάταλη βάζει στὸ αἷτιον πολὺ περισσότερο ἀπ' ὅτι τῆς ἐξηγήθηκε γιὰ νὰ παραγάγει τ' ἀποτελεσμα. Ἐνῶ τὸ γνωμικὸ μας εἶνε ἀκριβῶς ἐκεῖνο ποὺ χρειάζεται, — τῆς φύσεως εἶνε περισσότερο ἀπ' ὅτι χρειάζεται, — παραπολὺ ἀπὸ αὐτό, παραπολὺ ἀπὸ ἐκεῖνο, παραπολὺ ἀπ' ὅλα. Ἡ πραγματικότης, ὅπως τὴν βλέπει ὁ Ντζέιμς ὑπερπλεονάζει, ξεχειλίζει. Μεταξὺ αὐτῆς τῆς πραγματικότητος καὶ ἐκείνης ποὺ κατασκευάζουν οἱ φιλόσοφοι, νομίζω ὅτι ὑφίσταται ἡ ἴδια ἀναλογία ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ τῆς καθημερινῆς ζωῆς μας, καὶ τῆς ζωῆς ποὺ οἱ ἡθιοποὶ μᾶς παρουσιάζουν ἐπάνω στὴ σκηνή. Στὸ θέατρο, ὁ καθεὶς λέγει ἐκεῖνο ποὺ πρέπει νὰ πεῖ καὶ δὲν κάμνει ἄλλο παρὰ ἐκεῖνο ποὺ πρέπει νὰ κάμει· ὑπάρχουν σκηνές καλὰ ξεκομένες· τὸ θεατρικὸ ἔργον ἔχει ἀρχή, μέση καὶ τέλος· ὅλο εἶνε διασκευασμένο μὲ τὴ μεγαλῆτερή σκηNIKὴ οἰκονομία μὲ σκοπὸ νὰ καταλήξει σ' ἓνα εὐχάριστο εἶτε τραγικὸ τέλος. Μά, στὴ ζωὴ, λέγονται ἓνα σωρὸ ἀνώφελα πράγματα, γίνονται ἓνα σωρὸ ἀνώφελες κινήσεις, δὲν ὑπάρχουν διόλου ἀκριβεῖς καταστάσεις· τίποτε δὲ γίνεται τόσο ἀπλᾶ οὔτε τόσο τέλεια, οὔτε τόσο νόστιμα ὅπως θὰ θέλαμε· οἱ σκηνές ποδοπατοῦν ἡ μιὰ ἀπάνω στὴν ἄλλη· τὰ πράγματα οὔτε ἀρχίζουν οὔτε τελειώνουν· δὲν ὑπάρχει λύση ὁλότελα ἱκανοποιητικὴ οὔτε κίνηση ἀπολύτως τελειωτικὴ, οὔτε λέξεις συγκινητικῆς ὥστε νὰ σταματᾷ κανεὶς· ὅλες οἱ αἰσθητικῆς ἐντυπώσεις καταστρέφονται. Τέτοια εἶνε ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ. Καὶ τέτοια ἐπίσης εἶνε χωρὶς ἀμφιβολία στὰ μάτια τοῦ Ντζέιμς ἡ πραγματικότης στὸ σύνολόν της.

Βέβαια, ἡ πείρα μας δὲν εἶνε ἀσυνάρτητη. Τὴν ἴδια στιγμή ποὺ μᾶς παρουσιάζει πράγματα καὶ γεγονότα, μᾶς δείχνει τὶς συγγένειες τῶν πραγμάτων καὶ τὶς σχέσεις τῶν γεγονότων· οἱ σχέσεις εἶνε τόσο πραγματικῆς τόσο ἀπ' εὐθείας παρατηρητέες, κατὰ τοῦ Οὐίλλιαμ Ντζέιμς, ὅσο εἶνε αὐτὰ τὰ πράγματα, αὐτὰ τὰ γεγονότα. Μά οἱ σχέσεις κυμαίνονται καὶ τὰ πράγματα ρευστοποιοῦνται. Μακρὰν βρισκόμαστε ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ στεγνὸ σύμπαν ποὺ οἱ φιλόσοφοι συνθέτουν μὲ γεγονότα καλοξεκομμένα καλοβολεμένα καὶ ὅπου τὸ κάθε μέρος δὲν εἶνε μονάχα συνδεδεμένο μ' ἓνα ἄλλο μέρος, ὅπως μᾶς τὸ λέγει ἡ πείρα, μὰ ἀκόμη, ὅπως θὰ τὸ ἤθελε ἡ διάνοια μας συναρμολογημένο μὲ τὸ Ὅλον.

Ὁ «πλουραλισμὸς» τοῦ Οὐίλλιαμ Ντζέιμς δὲν κάμνει ἄλλο πρᾶγμα. Ἡ ἀρχαίτης φαντάστηκε ἓνα κόσμον κλειστόν, σταματισμένο καὶ τελειωτικόν· εἶνε ὑπόθεση ποὺ ἀνταποκρίνεται σὲ μερικῆς ἀπαιτήσεις τῆς διανοίας μας. Οἱ σύγχρονοι σκέπτονται μᾶλλον σ' ἓνα ἄπειρον· εἶνε μιὰ ἄλλη ὑπόθεση, ἡ ὁποία ἱκανοποιεῖ ἄλλη ἀνάγκη τῆς διανοίας μας. Ἀπὸ τὴ θέση ποὺ ἔπρεπε ὁ Ντζέιμς καὶ ποθεῖνε τῆς καθάριας πείρας εἶπε τοῦ «ὀρθολογικοῦ ἐμπειρισμοῦ» ἡ πραγματικότης δὲν παρουσιάζεται πιά τελειωτικὴ εἶτε ἀτελείωτη.

μὰ ἀπλούστατα, ἀπροσδιόριστη. Κυλά, χωρίς νά ἡμποροῦμε νά ποῦμε ἂν τραβᾷ σέ μιὰ ὀρισμένη κατεύθυνση, οὔτε ὅτι παντοῦ καί πάντοτε εἶνε αὐτό τὸ ἴδιο ρυάκι.

Ἡ διάνοια μας εἶνε λιγότερο ἱκανοποιημένη. Αἰσθάνεται τὸν ἑαυτό της λιγότερο βολεμένο σ' ἓνα κόσμον ποὺ δὲν ξαναβρίσκει πιά, σὰ μέσα σὲ καθρέφτη τὴν ἴδια της εἰκόνα. Καί, χωρίς ἀμφιβολία, ἡ σπουδαιότης τοῦ ἴδιου ἀνθρώπου (βούληση, αἰσθαντικότης καὶ λογισμός)—δὲν μεγαλώνει!

Τὸ σύμπαν ποὺ ἡ διάνοια μας συλλαμβάνει, εἶνε πράγματι ἓνα σύμπαν ποὺ ξεπερνᾷ ἀπείρως τὴν ἀνθρώπινη πείρα, ἡ διάνοια μας ἄλλωστε τῷχει νά πλαταίνει τὰ διδόμενά της πείρας, νά τὰ πλαταίνει μὲ τῆς γενικότητος τὸν τρόπο, ὥστε νά μᾶς κάμνει νά συλλαμβάνομε πολὺ περισσότερα πράγματα ποὺ δὲν θὰ τὰ συλλαμβάναμε ποτέ. Σ' ἓνα τέτοιο σύμπαν, ὁ ἄνθρωπος ὑποτίθεται ὅτι κάμνει λίγα πράγματα καὶ ὅτι κατέχει λίγη θέση· ἐκεῖνο ποὺ παραχωρεῖ στὸ λογισμό του, τὸ ἀποσύρει ἀπὸ τὴ βούληση του. Προπάντων, μιὰ καὶ προσέδωκε στὴ σκέψη του τὴ δύναμη ν' ἀγκαλιάζει ὅλα, εἶνε ἀναγκασμένος νά παριστᾷ στὸν ἑαυτὸν του ὅλα μὲ τοὺς ὅρους τῆς διανοίας· ἀπὸ τὶς τάσεις του, τὶς ἐπιθυμίες του, τοὺς ἐνθουσιασμούς του δὲν ἡμπορεῖ νά ζητήσῃ ἐξηγήσεις γιὰ ἓνα κόσμον ὅπου τὸ καθεστὶ ποὺ τοῦ εἶνε προσετὸ θεωρήθηκε προηγουμένως ἀπὸ τὸν ἴδιο μεταφράσιμον σὲ καθάρειες ἰδέες. Ἡ αἰσθαντικότης του δὲ θὰ ἡμποροῦσε νά φωτίσει τὸ λογισμό του ἀφοῦ ὁ ἴδιος ἔφερε τὸ φῶς.

Οἱ περισσότεροι λοιπὸν φιλόσοφοι περιορίζουν τὴν πείρα μας ἀπὸ τὸ αἶσθημα καὶ τὴ βούληση ἐνῶ ταυτόχρονα τὴν πλαταίνουν ἀπείρως μὲ τὴ σκέψη. Ἐκεῖνο ποὺ ὁ Ντζέιμς προσπαθεῖ, συνίσταται εἰς τὸ νά μὴν ἐπιβαρύνει πολὺ τὴν πείρα μὲ ὑποθετικὰς βλέψεις οὔτε νά τῆς κουτσουρεύει ὅτι ἔχει στέρεο. Ἡμποροῦμε νά εἴμαστε βέβαιοι γιὰ ὅτι ἡ πείρα μᾶς δίνει—μὰ ὠφείλομε νά παραδεχόμαστε τὴν πείρα ὀλοκληρωτικὰ καὶ τὰ αἰσθημάτων μας ἀποτελοῦν μέρος αὐτῆς ὅπως οἱ ἀντίληψές μας, ὅπως συνεπῶς καὶ τὰ «πράγματα». Στὰ μάτια τοῦ Ντζέιμς ὀλόκληρος ὁ ἄνθρωπος λογαριάζεται.

Λογαριάζεται μάλιστα καὶ πολὺ σ' ἓνα κόσμον ποὺ δὲν τὸν συντρίβει πιά μὲ τὸ ἄπειρον του. Παραξευεντήκανε γιὰτὸ ὁ Ντζέιμς, σ' ἓνα του βιβλίου ἀποδίδει τόση σπουδαιότητα στὴν περιέργη θεωρία τοῦ Φέχνερ ποὺ θεωρεῖ τὴ γῆ ἓνα ἀνεξάρτητο ὄν, προικισμένο μὲ θεία ψυχὴ. Θὰ ἔβρισκε σ' αὐτὴ ἓνα καλόβολο τρόπο γιὰ νά συμβολισε—ἴσως μάλιστα νά ἐκφράσει—τὴ δική του σκέψη. Τὰ πράγματα καὶ τὰ γεγονότα μὲ τὰ ὁποῖα ἡ πείρα μας σχηματίζεται ἀποτελοῦν γιὰ μᾶς ἓνα ἀνθρώπινο κόσμον, συνδεδεμένο βέβαια μὲ ἄλλους, μὰ τόσο ἀπομακρυσμένον ἀπ' αὐτοὺς καὶ τόσο κοντὰ μας ποὺ πρέπει νά τὸν θεωροῦμε, στὴν πράξιν, ἄρκετὸ γιὰ τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἄρκετὸ γιὰ τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτὸν του. Μὲ τὰ πράγματα καὶ τὰ γεγονότα αὐτὰ γινόμαστε ἓνα σῶμα,—ἔχομε δηλ. συνείδηση ὅτι εἴμαστε ὅτι αἰσθανόμαστε. Τὰ δυνατὰ αἰσθημάτων ποὺ προνομιούχες στιγμὲς ταράζουν τὴν ψυχὴ εἶνε δυνάμεις τόσο πραγματικὰς ὅσον ἐκείνες μὲ τὶς ὁποῖες ἐπασχολῆται ὁ φυσικὸς· ὁ ἄνθρωπος δὲν τὶς δῆμιουργεῖ ὅπως δὲ δημιουργεῖ τὴ θερμότητα ἢ τὸ φῶς. Λουζόμαστε σύμφωνα μὲ τὸ Ντζέιμς, μέσα σὲ μιὰ ἀτμόσφαιρα ποὺ διασχίζουν μεγάλα πνευματικὰ ρεύματα. Ἄν πολλοὶ ἀπὸ μᾶς ἀντιστέκονται ἄλλοι ὁμως ξεσέρονται. Καὶ ὑπάρχουν ψυχὲς ποὺ ξανοίγονται διάπλατες στὴ ζωογόνο πνοή. Εἶνε οἱ μυστικοπαθεῖς ψυχές. Ζεύρομε μὲ τί συμπάθεια ὁ Ντζέιμς τὶς ἐμελέτησε. Ὅταν πρωτοφάνηκε τὸ βιβλίον του «ἡ Θρησκευτικὴ Πείρα» πολλοὶ

βρήκαν πῶς ἦταν μιὰ σειρά ἀπὸ ὀλοζώντανες περιγραφές καὶ διορατικότητες ἀναλύσεις—ψυχολογία, ἔλεγαν τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθημάτος. Πόσο ἀδικοῦσαν τὸ πνεῦμα τοῦ συγγραφέα ! Ἡ ἀλήθεια εἶνε πῶς ὁ Ντζέιμς ἐσκυψε πάνω στὴ μυστικοπαθὴ ψυχὴ ὅπως ἐμεῖς θὰ σκύβαμε ὅξω, μιὰν ἀνοιξιὰτικὴ μέρα, γιὰ νὰ αἰστανθοῦμε τὸ χάϊδεμα τοῦ ἐλαφροῦ ἀγέρα, εἴτε στὸ ἀκρογυάλι ν' ἀγναντεύαμε τὸν ἐρχομὸ καὶ πηγερὸ τῶν καραβιῶν καὶ τὸ φούσκωμα τῶν πανιῶν τους γιὰ νὰ μάθομε ἀπὸ τοῦ φυσάει τ' ἀγέρι. Οἱ ψυχές ποῦ ὁ θρησκευτικὸς ἐνθουσιασμὸς πλημυρίζει συναρπάζονται πράγματι καὶ μεταφέρονται. Θὰ μᾶς ξάφνιζε ἄραγες, ὅπως σ' ἓνα ἐπιστημονικὸ πείραμα, ἡ δύναμη ποῦ μεταφέρει καὶ ἀνυψώνει ; Ἐκεῖ χωρὶς ἀμφιβολία εἶνε ἡ ἀρχή, ἐκεῖ βρίσκεται ἡ ἰδέα ποῦ ἐνέπνευσε τὸν «πραγματισμὸ» τοῦ Οὐίλλιαμ Ντζέιμς. Ἐνδιαφέρεται νὰ μᾶς γνωρίσει τίς ἀλήθειες ἐκεῖνες ποῦ αἰσθάνεται κανεὶς καὶ ζεῖ πρὶν νὰ τίς σκεφτεῖ.

Ἀνέκαθεν εἶπαν ὅτι ὑπάρχουν ἀλήθειες ποῦ πηγάζουν ἀπὸ τὸ αἶσθημα καὶ ἀπὸ τὴ διάνοια· ἀνέκαθεν ἐπίσης εἶπαν ὅτι κοντὰ στίς ἀλήθειες ποῦ ἔτοιμες τίς βρῖσκομε ὑπάρχουν καὶ ἄλλες ποῦ ὑποβοηθοῦμε νὰ γείνουν καὶ οἱ ὁποῖες ἐν μέρει ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴ βούληση μας. Μὰ πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι στὸ Ντζέιμς, ἡ ἰδέα αὐτὴ πέρνει μιὰ δύναμη καὶ μιὰ σημασία ὁλότελα νέα. Χάρις στὴ σύλληψη τῆς πραγματικότητος ποῦ εἶνε χαρακτηριστικὴ σ' αὐτὸ τὸ φιλόσοφο, ἀναπτύσσεται σὲ μιὰ γενικὴ θεωρία τῆς ἀλήθειας.

Τί εἶνε μιὰ κρίση ἀληθινὴ ; Καλοῦμε ἀλήθεια κάθε ἐπιβεβαίωση ποῦ συμφωνεῖ μὲ τὴν πραγματικότητα. Εἰς τί συνίσταται ἡ συμφωνία αὕτη ; Εὐχαριστοῦμαστε ν' ἀναγνωρίζομε τὴν ὁμοιότητα τῆς εἰκόνας μὲ τὸ μῶδον τῆς ἐπιβεβαίωσης ἀληθινῇ θάταν ἐκείνῃ ποῦ θ' ἀντέγραφε τὴν πραγματικότητα. Ἐν τούτοις ἂς σκεφτοῦμε πάνω σ' αὐτὸ : θὰ δοῦμε πῶς μόνο σὲ πολὺ σπάνιες καὶ ἐξαιρετικὲς περιπτώσεις ὁ ὁρισμὸς τοῦ ἀληθινοῦ ἐφαρμόζεται. Πραγματικὸ εἶνε αὐτὸ ἢ ἐκεῖνο τὸ καθωρισμένον γεγονὸς ποῦ ἐκπληροῦται σ' αὐτὸ εἴτε σ' ἐκεῖνο τὸ σημεῖο τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου· εἶνε δηλ. εἰδικὸ καὶ εὐμετάβολο. Τὸ ἐναντίον οἱ περισσότερες ἐπιβεβαιώσεις μας εἶνε γενικὲς καὶ συνεπάγουν μιὰ κάποια σταθερότητα τοῦ ἀντικειμένου των. Ἄς πάρομε μιὰν ἀλήθεια ὅσο τὸ δυνατόν πλησιέστερη πρὸς αὐτὴ τὴν πείρα, γιὰ παράδειγμα : «ἡ θερμότης διαστέλλει τὰ σώματα.» Τίνος τὸ ἀντίγραφον ἡμπορεῖ νὰ εἶνε ; Σ' ἓνα κάποιο σημεῖο εἶνε δυνατό ν' ἀντιγράψει κανεὶς τὴ διαστολὴ ἐνὸς καθωρισμένου σώματος, σὲ καθωρισμένες στιγμές, φωτογραφίζοντάς τὴν στίς διάφορες φάσεις τῆς. Ἀκόμη καὶ μεταφορικῶς ἡμπορῶ νὰ πῶ πῶς ἡ ἐπιβεβαίωση «τὸ σεδερένιο αὐτὸ ἔλασμα διαστέλλεται» εἶνε ἀντίγραφο τοῦ τί συμβαίνει ὅταν παραβρισκόμαστε στὴ διαστολὴ τοῦ σιεδερένιου ἐλασμάτου. Ἀλλὰ μιὰ ἀλήθεια ποῦ ἐφαρμόζεται σὲ ὅλα τὰ σώματα, χωρὶς ν' ἀφορᾷ εἰδικὰ κανένα ἀπὸ ἐκεῖνα ποῦ εἶδα, δὲν ἀντιγράφει τίποτα, δὲν ἀναπαραγάγει τίποτα. Ἐν τούτοις θέλομε ν' ἀντιγράψει κάτι, καὶ πάντοτε, ἡ φιλοσοφία ζήτησε νὰ μᾶς ἱκανοποιήσῃ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο. Γιὰ τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους, ὑπῆρχε ὑπεράνω τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου, ἓνας κόσμος ὅπου συνεδρίαζαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, ὅλες οἱ πιθανὲς ἀλήθειες. Οἱ νεώτεροι κατέβασαν τὴν ἀλήθεια ἀπὸ τὸν οὐρανὸ στὴ γῆ, μὰ διαβλέπουν ἀκόμη σ' αὐτὴ κάτι ποῦ θὰ προϋπῆρχε πρὶν ἀπὸ τὰς ἐπιβεβαιώσεις μας. Ἡ ἀλήθεια θὰ βρισκότανε θαμμένη στὰ πράγματα καὶ στὰ γεγονότα : ἡ ἐπιστήμη μας θὰ πήγαινε νὰ τὴν ζητήσῃ, θὰ τὴν ἔβγαζε ἀπὸ τὸ κρυφὸ τῆς μέρους, θὰ τὴν ἔβγαζε στὸ φῶς τῆς ἡμέρας. Μία ἐπιβεβαίωση ὅπως αὕτη, «ἡ θερμότης

διαστέλλει τὰ σώματα» θάταν νόμος πού θά κυβερνούσε τὰ γεγονότα, θά θροναζόταν ἄν ὄχι ἀπάνω τους, τουλάχιστον ἀνάμεσά τους, νόμος πού θά ἐμπεριεχόντανε πράγματι σ' αὐτή τὴν πείρα μας καί πού θά περιοριζόμαστε νά τὸν βγάλομε ἀπὸ ἐκεῖ μέσα. Μιά φιλοσοφία, ὅπως καί αὐτὴ τοῦ Κάντ πού ἐννοεῖ ὅτι κάθε ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια εἶνε σχετικὴ μὲ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα θεωρεῖ ἐπίσης ὅτι οἱ ἀληθινὲς ἐπιβεβαιώσεις εἶνε δοσμένες ἀπὸ τὰ πρὶν στὴν πείρα : μιὰ κ' ἡ πείρα αὐτὴ εἶχε ὀργανωθῇ ἀπὸ τὴν καθόλου ἀνθρώπινη σκέψη, ὅλη ἡ ἐργασία τῆς ἐπιστήμης θά συνίστατο εἰς τὸ νά σκίσει τὸ σκληρὸ περικάλυμμα τῶν γεγονότων ὅπου μέσα τους φωλιάζει ἡ ἀλήθεια, ὅπως τὸ καρῦδι μέσα στὸ περικάλυμμά του.

Ἡ σύλληψη τῆς ἀλήθειας εἶνε φυσικὴ στὸ πνεῦμα μας, ὅπως φυσικὴ εἶνε στὴ φιλοσοφία, γιατί φυσικὸ εἶνε νά παριστᾷ κανεῖς στὸν ἑαυτὸν του τὴν πραγματικότητα σάν ἓνα ὅλον τέλεια συναρμολογημένο καὶ συστηματοποιημένο, πού τὸ ὑποβαστάζει μιὰ λογικὴ ζώνη. Ἡ ζώνη αὐτὴ θάταν αὐτὴ ἡ ἀλήθεια. Ἡ ἐπιστήμη ἄλλο δὲν θά ἔκαμε παρὰ νά τὴ βρεῖ. Μὰ ἡ καθάρια καί ἡ ἀπλὴ πείρα δὲν μᾶς λέγει τίποτα τὸ ἀνάλογο, ὁ Ντζέιμς κρεμῆται στὴν πείρα. Ἡ πείρα μᾶς παρουσιάζει μιὰ πληθώρα φαινομένων ἄν αὐτὴ εἴτε ἐκεῖνη σχετικὴ ἐπιβεβαίωση ἑνὸς τῶν φαινομένων αὐτῶν μᾶς ἐπέτρεπε νά διαφεντεύαμε ἐκεῖνα πού θ' ἀκολουθήσουν εἴτε ἀπλῶς μᾶς ἔκαμνε νά τὰ προβλέπομε θά ἠμπορούσαμε τότε νά ποῦμε πῶς ἡ ἐπιβεβαίωση αὐτὴ εἶνε ἀληθινή. Μιὰ πρόταση ὅπως αὐτὴ «ἡ θερμότης διαστέλλει τὰ σώματα» πρόταση πού ὑποβλητικὰ γεννήθηκε ἀπὸ τὴ θέα τῆς διαστολῆς ἑνὸς σώματος κάμνει μᾶς νά προβλέπομεν πῶς ἄλλα σώματα θά συμμορφωνότανε κοντὰ στὴ θερμότητά μᾶς βοηθᾷ νά περάσουμε ἀπὸ ἓνα ἀρχαῖο πειραματισμὸ σὲ νέους πειραματισμοὺς : ἓνας ὁδηγὸς εἶνε καί τίποτα ἄλλο. Ἡ πραγματικότης κυλᾷ κ' ἐμεῖς κυλάμε μαζύ της καὶ ἀληθινὴ καλοῦμε κάθε ἐπιβεβαίωση πού ὁδηγώντας μᾶς ἀνάμεσα ἀπὸ τὴν κινούμενη πραγματικότητα μᾶς μεταγγίζει σ' αὐτὴ καί μᾶς βάζει νά ἐνεργήσουμε ὑπὸ καλλήτερος ὁρους.

Βλέπει κανεῖς ποιά διαφορὰ ὑπάρχει μεταξὺ αὐτῆς τῆς σύλληψης τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς παραδοσένης πείρας. Συνήθως δίνουμε γιὰ ὅρισμὸ τοῦ ἀληθινοῦ : ἀληθινὸ εἶνε ἐκεῖνο πού μοιάζει μὲ ὅτι ὑπάρχει ἤδη· ὁ Ντζέιμς δίνει γιὰ ὅρισμὸ : ἀληθινὸ εἶνε ἐκεῖνο πού σχέση ἔχει μὲ ὅτι ἀκόμα δὲν ὑπάρχει. Τὸ ἀληθινὸ κατὰ τὸν Οὐίλλιαμ Ντζέιμς δὲν ἀντιγράφει κάτι πού ὑπῆρξε εἴτε ὑπάρχει, προαναγγέλει ἐκεῖνο πού θά εἶνε, εἴτε καλλήτερα προετοιμάζει τὴ δράση μᾶς γιὰ ὅτι μέλλεται νά εἶνε. Ἡ φιλοσοφία ἔχει μιὰ τάση νά κυττάζει πρὸς τὰ ὀπίσω· τοῦ Ντζέιμς κυττάζει ἔμπρός.

Πιὸ ἀκριβόλογα τὰ ἄλλα φιλοσοφικὰ συστήματα θεωροῦν τὴν ἀλήθεια προγενέστερη ἀπὸ τὴν καθωρισμένη πράξη τὴ διατυπούμενη πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο. Πρῶτος αὐτὸς ἔλαχε νά τὴν δεῖ, λέμε, μὰ ἐκεῖνη τὸν ἐπρόσμενε, ὅπως ἡ Ἀμερικὴ τὸ Χριστόφορο Κολόμπο. Κάτι τὴν ἔκρυβε ἀπὸ ὅλα τὰ βλέμματα, καί ἄς τὸ ποῦμε τὴν ἐσκέπαζε αὐτὸς τὴν ἀνεκάλυψε.— Ὅλοτελα διαφορετικὴ εἶνε ἡ ἀντίληψη τοῦ Οὐίλλιαμ Ντζέιμς. Δὲν ἀρνίεται πῶς σ' ἓνα μεγάλο μέρος τουλάχιστον ἡ πραγματικότης εἶνε ἀνεξάρτητη ἀπὸ ὅτι λέμε εἴτε σκεπτόμαστε γι' αὐτὴ· μὰ ἡ ἀλήθεια πού δὲν ἠμπορεῖ νά προσκολληθῇ παρὰ σὲ ὅτι ἐπιβεβαιώνουμε ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, τοῦ φαίνεται ὅτι δημιουργηταί μὲ τὴν ἐπιβεβαίωσή μας. Ἀνακαλύπτουμε τὴν ἀλήθεια γιὰ νά χρησιμοποιήσουμε τὴν πραγματικότητα, ὅπως δημιουργοῦμε μηχανικὰ ἐργαλεῖα γιὰ νά χρησιμοποιήσουμε τὰς δυνάμεις τῆς φύσης. Θά ἠμποροῦσε κανεῖς,

μοῦ φαίνεται, νὰ θεωρήσῃ ὡς περίληψη τοῦ κυριωτέρου μέρους τῆς θεωρίας τοῦ πραγματισμοῦ γιὰ τὴν ἀλήθεια τὸν ἀκόλουθο τύπο: ἐνῶ γιὰ τὰ ἄλλα φιλοσοφικὰ συστήματα μία νέα ἀλήθεια θεωρεῖται ἀνακάλυψη γιὰ τὸν πραγματισμὸ θεωρεῖται ἐφεύρεση.

Ἀπὸ αὐτὸ δὲν ἐπεται πῶς ἡ ἀλήθεια εἶνε αὐθαίρετη. Μιὰ μηχανικὴ ἀνακάλυψη ἀξίζει τόσο, ὅσο καὶ πῶς χρήσιμη εἶνε στὴν πρακτικὴ τῆς ἐφαρμογῆς. Μιὰ ἐπιβεβαίωση ἐπίσης, γιὰ νὰ εἶνε ἀληθινή, πρέπει ν' αὐξάνει τὴν ἐπιρροήν μας ἐπὶ τῶν πραγμάτων. Δὲν εἶνε παρὰ τὸ δημιούργημα ἑνὸς ἀτομικοῦ πνεύματος καὶ δὲν προϋπῆρχε πρὶν ἀπὸ τὴν προσπάθεια τοῦ πνεύματος αὐτοῦ ὅπως ὁ φωνογράφος δὲν ὑπῆρχε πρὶν ἀπὸ τὸν Ἔδισον. Χωρὶς ἀμβιβολία ὁ ἐφευρέτης τοῦ φωνογράφου ἐχρειάσθηκε νὰ μελετήσῃ τὴν ἰδιότητα τοῦ ἡχοῦ ποῦ εἶνε καὶ αὐτὸ πραγματικότης. Μὰ ἡ ἐφεύρεση τοῦ προστέθηκε πάνω σὲ αὐτὴ τὴν πραγματικότητα σὰν κάτι ἀπολύτως νέο, ποῦ δὲν θὰ ἐδημιουργότανε ποτὲ ἂν αὐτὸς δὲν ὑπῆρχε. Ἔτσι μιὰ ἀλήθεια γιὰ νὰ εἶνε βίσιμη πρέπει νὰ ἔχει τὶς ρίζες τῆς πάνω στὶς πραγματικότητες μὰ οἱ πραγματικότητες αὐτὲς δὲν εἶνε παρὰ τὸ ἔδαφος ὅπου αὐτὴ ἡ ἀλήθεια φυτρώνει καὶ ὅπου θὰ ἐφύτρωναν καὶ ἄλλα ἄνθη ἂν ὁ ἀγέρας ἔφερνε ἐκεῖ ἄλλους σπόρους.

Ἡ ἀλήθεια λοιπὸν, κατὰ τὸν πραγματισμὸ ἔγινε ἀγάλια ἀγάλια, χάρις στὶς ἀτομικὲς εἰσφορὰς πολλῶν ἐφευρετῶν. Ἄν οἱ ἐφευρέτες αὐτοὶ δὲν ὑπῆρχαν, ἂν ὑπῆρχαν ἄλλοι στὴ θέσιν τους θὰ εἴχαμε ἓνα σύνολο ἀληθειῶν ὁλότελα διαφορετικῶν. Ἡ πραγματικότης ἔμεινε βέβαια ἡ ἴδια ἢ πάνω κάτω ἡ ἴδια· μὰ ἄλλοι θάταν οἱ δρόμοι ποῦ θὰ χαράζαμε πάνω τῆς γιὰ εὐκολία τῆς κυκλοφορίας μας. Καὶ δὲν πρόκειται ἐδῶ μόνο γιὰ ἐπιστημονικὰς ἀλήθειες. Δὲν ἠμποροῦμε νὰ κατασκευάσουμε μιὰ φράση δὲν ἠμποροῦμε ἀκόμη σήμερα νὰ προφέρουμε μιὰ λέξη, χωρὶς νὰ μὴν παραδεχτοῦμε μερικὰς ὑποθέσεις ποῦ δημιουργηθήκανε ἀπὸ τοὺς προγόνους μας καὶ ποῦ ἠμποροῦσαν νὰ ἦταν διαφορετικὰς ἀπὸ ὅτι εἶνε. Ὅταν λέγω· «τὸ μολύβι ἔπεσε κάτω ἀπὸ τὸ τραπέζι,» δὲν διατυπώνω πράγματι ἓνα γεγονός· πεῖρας, γιατί ἐκεῖνο ποῦ ἡ ὄραση καὶ ἡ ἀφή μοῦ δείχνουν, ἀπλούστατα εἶνε ὅτι τὸ χέρι μου ἄνοιξε καὶ ὅτι ἄφηκε νὰ φύγει ἐκεῖνο ποῦ κρατοῦσε: τὸ καθισμένον πάνω στὴν καρέκλα τοῦ μωροῦ, ποῦ βλέπει νὰ πέφτει τὸ ἀντικείμενον μὲ τὸ ὅποιον παίζει δὲ φαντάζεται ἴσως ὅτι τὸ ἀντικείμενον ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται· εἴτε ὀρθότερα δὲν ἔχει καθαρὴν ἰδέαν ἑνὸς «ἀντικειμένου», δηλ. ἑνὸς κάτι ποῦ ὑφίσταται ἀμετάβλητον καὶ ἀνεξάρτητον μέσα στὴν ποικιλίαν καὶ τὴν εὐκίνησιν τῶν ἐσωτερικῶν μορφῶν ποῦ περνοῦν. Ὁ πρῶτος ποῦ στοχάστηκε νὰ πιστέψῃ τὸ ἀμετάβλητον αὐτὸ καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτὴν ἔκαμε μίαν ὑπόθεσιν: τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴ τὴν παραδεχόμεσθε εὐκολὰ κάθε φορὰ ποῦ μεταχειρίζομασθε ἓνα οὐσιαστικὸν κάθε φορὰ ποῦ μιλοῦμε. Ἄλλη θάταν ἡ γραμματικὴ μας ἄλλες θάταν οἱ ἀρθρώσεις τῆς σκέψεως μας, ἂν ἡ ἀνθρωπότης στὸ δρόμον τῆς ἐξέλιξης τῆς προτιμοῦσε νὰ παραδεχτεῖ ἄλλου εἶδους ὑποθέσεις.

Ἡ διασκευὴ τοῦ πνεύματός μας λοιπὸν εἶνε κατὰ μέγα μέρος ἔργον δικό μας τουλάχιστον ἔργον μερικῶν ἀπὸ μᾶς. Αὐτὴ μοῦ φαίνεται ἡ σπουδαιότερα θέσις τοῦ πραγματισμοῦ ἂν καὶ δὲ ξεκαθαρίσθηκε ἀκόμη ὁλότελα. Ὁ πραγματισμὸς μ' αὐτὸ τὸν τρόπο συνδέεται μὲ τὸν καντισμὸ. Ὁ Κάντ εἶχε πεῖ πῶς ἡ ἀλήθεια ἐξαργατίζεται ἀπὸ τὴ γενικὴ διασκευὴ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ὁ πραγματισμὸς προσθέτει ἢ τουλάχιστον συνεπάγεται, ὅτι ἡ

διασκευὴ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εἶνε ἀποτέλεσμα τῆς πρωτοβουλίας μερικῶν ξεχωριστῶν πνευμάτων.

Αὐτὸ δὲν σημαίνει, ὥς τὸ ποῦμε μιά ἀκόμη φορά, πῶς ἡ ἀλήθεια ἐξαρτάται ἀπὸ ἐμᾶς τοὺς ἰδίους· θάταν σὰ νὰ πιστεύαμε πῶς ὁ καθεὶς μας θὰ ἤμποροῦσε ν' ἀνακαλύψῃ τὸ φωνογράφο. Ὅμως σημαίνει πῶς, ἀπὸ τὰ διάφορα εἶδη ἀλήθειας, ἐκείνη ποὺ τείνει νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸ ἀντικείμενο τῆς δὲν εἶνε ἡ ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια, οὔτε ἡ ἀλήθεια τοῦ κοινοῦ νοῦ, οὔτε γενικότερα, ἡ διανοητικὴ ἀλήθεια. Κάθε ἀλήθεια εἶνε δρόμος ἀνοιγμένος κατὰμεσα ἀπὸ τὴν πραγματικότητά· μὰ μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς δρόμους ἴσως ἤμποροῦσαν νὰ μᾶς δώσουν μιά πολὺ διαφορετικὴ κατεύθυνση ἢ ἡ προσοχή μας προσανατολιζότανε σὲ μιά διαφορετικὴ διεύθυνση εἴτε ἢ ἐπιδιώκαμε ἕνα ἄλλο εἶδος ὠφέλειας. Ὑπάρχουν δρόμοι τῶν ὁποίων ἡ κατεύθυνση ὑποδεικνύεται ἀπὸ αὐτὴν τὴν πραγματικότητα : ὑπάρχουν ἄλλοι ποὺ ἀνταποκρίνονται, ἢ ἡμποροῦμε νὰ ποῦμε σὲ ρεύματα πραγματικότητος. Χωρὶς ἀμβολία, αὐτοὶ ἐξαρτῶνται ἀκόμη, ὥς ἕνα κάποιο σημεῖο ἀπὸ ἐμᾶς τοὺς ἰδίους, γιὰ εἶμαστε ἐλεύθεροι ν' ἀνισταθοῦμε στὸ ρεῦμα ἢ νὰ τὸ ἀκολουθήσουμε, ἡμποροῦμε νὰ λοξοδρομήσουμε ποικιλότροπα, ὄντας ταυτόχρονα συντρόφοι καὶ ὑποταχικοὶ τῆς δυνάμεως ποὺ ἐκδηλώνεται. Ἐπίσης δὲν εἶνε λιγότερο ἀληθινὸ πῶς τὰ ρεύματα αὐτὰ δὲν δημιουργοῦνται ἀπὸ ἐμᾶς· ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστο μέρος τῆς πραγματικότητος. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ὁ πραγματισμὸς ἀναποδογυρίζει τὴν τάξιν ὅπου εἶχαμε συνήθεια νὰ κατατάζομε τὰ διάφορα εἶδη τῆς ἀλήθειας. Ἐκτὸς τῆς ἀλήθειας ποὺ μεταφράζουν τῆς χονδροειδεῖς ἐντυπώσεις, ἐκεῖνες ποὺ θὰ ἔρριχναν βαθύτερες ρίζες πάνω στὴν πραγματικότητα θάταν οἱ ἀλήθειες τοῦ αἰσθήματος. Ἄν συμφωνήσουμε καὶ ποῦμε πῶς κάθε ἀλήθεια εἶνε καὶ μιά ἀνακάλυψις, θὰ χρειαστεῖ κανεὶς, νομίζω, γιὰ νὰ μείνῃ πιστὸς στὴ σκέψιν τοῦ Οὐίλλιαμ Ντζέϊμς, ν' ἀποκαταστήσῃ μετὰ τῶν ἀληθειῶν τοῦ αἰσθήματος καὶ τῶν ἐπιστημονικῶν ἀληθειῶν τὸ ἴδιο εἶδος διαφορᾶς ποὺ ὑπάρχει, γιὰ παράδειγμα, μετὰ τῶν πλοίων μὲ τὰ πανιά καὶ τῶν ἀτμοπλοίων : καὶ τὰ δύο εἶνε ἀνθρώπινες ἀνακαλύψεις· μὰ τὸ πρῶτο ἐπεμβαίνει ἐλαφρὰ στὸ τέχνασμα, παίρνει τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀνέμου καὶ καθιστᾷ ἐπαισθητὴν τὰ μάτια τῇ φυσικῇ δυνάμει ποὺ χρησιμοποιεῖ· στὸ δεύτερο, τὸ ἐναντίον ὁ τεχνικὸς μηχανισμὸς κατέχει τὸ μεγαλύτερον μέρος· ἐπανακτᾷ τὴν δυνάμιν ποὺ σκορπίζει καὶ τοῦ ὑποδεικνύει μιά διεύθυνσιν ποὺ ἐμεῖς οἱ ἴδιοι διαλέξαμε.

Ἡ ἀλήθεια, κατὰ τὸν ὅρισμό ποὺ δίνει ὁ Ντζέϊμς γίνεται ἕνα σῶμα μὲ τὴν ἀντίληψιν τοῦ περὶ πραγματικότητος. Ἄν ἡ πραγματικότης δὲν εἶνε ἐκεῖνο τὸ νοικοκυρεμένο καὶ συστηματοποιημένο σύμπαν ποὺ ἡ λογικὴ μας εὐχαριστεῖται νὰ παριστᾷ, ἢ δὲν ὑποβαστάζεται ἀπὸ ἕνα σκελετὸ διανοητισμοῦ ἡ ἀλήθεια τῆς διανοητικῆς τάξεως εἶνε ὅμως ἀνθρώπινη ἀνακάλυψις ποὺ ἔχη γιὰ σκοπὸ πιότερο νὰ χρησιμοποιεῖ τὴν πραγματικότητα παρὰ νὰ μᾶς εἰσάγῃ σ' αὐτή. Καὶ ἢ ἡ πραγματικότης δὲν σχηματίζει σύνολο, ἢ εἶνε πολλαπλὴ καὶ ἄστατη, σχηματισμένη ἀπὸ ρεύματα ποὺ διασταυρῶνται, ἢ ἀλήθεια ποὺ γεννιέται ἀπὸ τὴν προστριβὴν μ' ἕνα ἀπὸ αὐτὰ τὰ ρεύματα,—ἀλήθεια αἰσθητὴ πρὶν νὰ ἔχη ἤδη συλληφθῇ—εἶνε ἰκανότερη ἀπὸ τὴν ἀπλῶς ἐσκεμμένη ἀλήθεια νὰ συλλάβῃ καὶ ν' ἀποθηχεύσῃ αὐτὴν τὴν πραγματικότητα.

Τέλος πάντων ἡ πρώτη ἔφοδος τῆς κριτικῆς ἐναντίον τοῦ πραγματισμοῦ ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἐναντίον αὐτῆς τῆς θεωρίας τῆς πραγματικότητος. Ἦμπορεῖ νὰ κάμῃ κανεὶς παρατηρήσεις ἐναντίον τῆς,—καὶ ἐμεῖς οἱ ἴδιοι θὰ κάμομε

μερικὲς ἐπιφυλάξεις : κανεὶς ὅμως δὲν θ' ἀμφισβητήσῃ τὸ βαθυστόχαστο καὶ τὴν πρωτοτυπίαν της. Κανεὶς ἐπίσης, ἀφοῦ ἐξετάσῃ ἀπὸ κοντὰ τὴ σύλληψιν τῆς ἀλήθειας ποῦ προσκολλᾶται σ' αὐτὴ δὲν θὰ παραγνωρίσῃ τὸ ἠθικὸ ὕψος της.

Εἶπαν πῶς ὁ πραγματισμὸς ἄλλο δὲν εἶνε παρὰ μιὰ μορφή σκεπτικισμοῦ πῶς ἐξευτελίζει τὴν ἀλήθειαν, τὴν ὑποτάσσει στὴν ὕλικὴ ὠφέλεια, πῶς κακοσυμβουλευεὶ καὶ ἀποθαρρύνει τὴν ἀφιλοκερδῆ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα. Μία τέτοια ἐρμηνεία δὲν θὰ γείνῃ ποτὲ ἀπὸ ἐκείνους ποὺ θὰ διαβάσουν μὲ προσοχὴ τὰ ἔργα του. Καὶ θὰ ξαφνίσει πολὺ ἐκείνους ποῦ εἶχαν τὸ εὐτύχημα νὰ γνωρίσουν τὸν ἄνθρωπο. Κανεὶς δὲν ἀγάπησε τὴν ἀλήθειαν μὲ πῶς παράφορο ἔρωτα. Κανεὶς δὲν τὴν ἐξήγησε μὲ πιότερο πάθος. Μιὰ ἀπέραντη ἀνησυχία τὸν ἐτάραξε· ἐπήγαινε ἀπὸ ἐπιστήμην σὲ ἐπιστήμην, ἀπὸ τὴν ἀνατομία καὶ τὴ φυσιολογία στὴν ψυχολογία, ἀπὸ τὴ ψυχολογία στὴν φιλοσοφίαν, ἀπλωμένος πάνω στὰ μεγάλα προβλήματα, ἀδιαφοροῦσε γιὰ ὅλα τὰ ἄλλα, ξεχνώντας τὸν ἴδιον ἑαυτὸν του. Σὲ ὅλην τὴ ζωὴ παρατηροῦσε, πειραματιζόταν καὶ σκεφτόταν. Καὶ σὰ νὰ μὴν τὰ εἶχε κάμει μὲ τὸ παραπάνω ὀνειρευόταν ἀκόμῃ, ὅταν ἔπερνε τὸν τελευταῖον τοῦ ὕπνου, ὀνειρευότανε παράτολμα πειράματα καὶ προσπάθειες πλέον ἢ παράτολμες μὲ τίς ὁποῖες θὰ ἤμπορούσε νὰ ἐξακολουθήσῃ ἀκόμῃ καὶ πέρα ἀπὸ τὸ θάνατον νὰ συνεργάζεται μὲ μᾶς γιὰ τὸ καλὸ τῆς ἐπιστήμης καὶ γιὰ τὴ δόξαν τῆς ἀλήθειας.

MET. B. K. Π.

ROBERT BROWNING

ΜΙΑ ΖΩΗ ΜΕΣΑ ΣΕ ΜΙΑ ΑΓΑΠΗ

Νὰ ξεφύγω ;—Ποτέ,—'Αγαπημένη !

"Ὅσο θὰ εἶμ' ἐγώ, ὅσο θὰ εἶσαι σύ,

"Ὅσο θὰ μᾶς κρατᾷ τὸ σύμπαν

Τοὺς δυὸ μας, ἐμένα ποῦ σ' ἀγαπῶ καὶ σὲ ποῦ μὲ διώχνεις,

"Ὅσο ὁ ἓνας θὰ θέλῃ νὰ ξεφύγῃ, ὁ ἄλλος πρέπει ν' ἀκολουθᾷ....

Μπορεῖ ἡ ζωὴ μου νὰ τελειώσῃ στὸ σφάλμα,

Γιατὶ φαίνεται καλὰ ὅτι αὐτὸ εἶνε παιγνίδι τῆς μοίρας !

"Ὅ,τι μπορῶ τὸ κάνω, δίχως νὰ πιστεύω στὴν εὐτυχίαν.

'Ἄλλ' ἀφοῦ θ' ἀποτύχω, γιὰτὶ λοιπὸν εἶμαι δῶ ;...

Θὰ θέλαμε μόνο νὰ μπορούσαμε νὰ κρατοῦμε σ' ἔντασιν τὰ νεῦρα,

Νὰ στεγνώνουμε τὰ μάτια μας καὶ νὰ γελοῦμε σὰν πέφτουμε,

Καὶ νικημένοι, νὰ σηκωθῶμε γιὰ νὰ ξεκινήσουμε' ἐκ νέου...

"Ετσι, ἡ ζωὴ πρέπει νὰ παρακολουθᾷ... Αὐτὸ εἶν' ὅλο.

Κύττα, μιὰ στιγμὴ, σὺ ποῦ κάνεις αὐτὸ τὸ ὑπέρτατον πῆδημα·

Κύττα με, χαμένο κάτω ἀπὸ τὸν ἥσκιον καὶ τὴ σκόνην :

Μόλις κυλάει μιὰ παλὴ ἐλπίδα,

Σχηματίζω μιὰ νέα, ἀποβλέποντας στὸν ἴδιον σκοπὸν,

Ποῦ ὅσο πηγαίνει,— Πάντοτε,—'Απομακρύνεται.